

FOLYÓIRAT VAGY KÖNYV: MÉRLEGEN A TUDOMÁNYOS TELJESÍTMÉNY

Szegedy-Maszák Mihály

az MTA rendes tagja
szegedym@indiana.edu

Mi ér többet a tudományban: egy folyóiratban közölt cikk avagy egy monográfia? Vannak, akik úgy gondolják, a huszonegyedik században már nem kötetek döntik el valamely kutatás eredményességét.

Szakmai korlátaim nem teszik lehetővé, hogy általánosságban és egyértelműen döntsek a szóban forgó két lehetőség között. Úgy sejttem, némely területeken egy rövidebb közlemény is döntő hozzájárulást hozhat. A Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagjai közül a bukaresti születésű Robert Austerlitz (1923–1994) munkássága túlnyomórészt egy-kétfalpos közleményekből állt. Soha nem kértelkedtem abban, hogy néhai barátom elsőrangú nyelvész volt. Charles S. Peirce (1839–1914) egyetlen, 181 lapos kötetet jelentetett meg 1878-ban. Rövidebb-hosszabb eszme-futatásainak többsége csak halála után került az olvasók elé.

Léteznek olyan tudományágak, amelyekben a nyelvi megfogalmazás legföljebb másodlagos, ezért talán nem okvetlenül igénylik a könyvírást.

Mi a helyzet az úgynevezett szellemi tudományokban?

Mindenekelőtt szándékosan nem a magam szakmájára próbálok hivatkozni. Carl Dahlhaus (1928–1989) meghatározó szerepet

játszott a huszadik század második felének zenetudományában. Mintegy négyszáz tanulmánya jelent meg, folyóiratban vagy többszerzős kötetben, ám e közlemények csak munkásságának egyik oldalát képviselik. Huszonöt könyve pontosan tükrözi azt, mire is vezethető vissza egy szaktudós tevékenységének jelentősége. Az általam ismert kötetek alapján teljes bizonyossággal kijelenthetem: a társtudományok művelői számára is nélkülözhetetlenek.

Milyen jellegű kötetekkel vált korának kimagaslóan jelentős tudósává? Legalább három műfajban alkotott maradandót. 1953-ban Josquin de Prés miséinek elemzésével szerzett doktori címet a Göttingeni Egyetemen. Később is vállalkozott egyes művek részletes értelmezésére – például Schönberg op. 31-es zenekari variációiról 1968-ban vagy Richard Wagner zenedrámáiról 1971-ben megjelent könyvében. E három munka egymástól merőben különböző időszakokkal foglalkozik. Hasonló többoldalúság Somfai László tevékenységében is kimutatható. *Joseph Haydn zongoraszonátái* (1979) című könyvét a *Béla Bartók: Composition, Concepts and Autograph Sources* (1996) követte, mintegy azt sugallva: nemcsak hely-, de időbeli földhözragadság (provincializmus) is kerülendő. Nem szeren-

csés, ha a történeti vizsgálódó csak egyetlen korszakban van otthon. Az említett két munka szerzője 2014. október 6-án, a tiszteletére rendezett nemzetközi ülészakon arra kérte a fiatalabbakat: próbáljanak ők is két lábon állni. Zenetudományunk másik kiemelkedő képviselője, Tallián Tibor is két különböző korszakban végzett alapkutatást.

Egészen más műfajt képviselnek Dahlhaus elméleti könyvei. Az *Elemzés és értéktétel* (1970) a művészet tanulmányozásának egyik legnehezebb kérdésével foglalkozik, bizonyítva, hogy az esztétikai ítélet történeti, azaz változó fogalom, utánérzésről (*Epigonen-tum*) a tizenkilencedik század előtt nem beszéltek, és ami a tizennyolcadik században régiesnek számított, azt a tizenkilencedikben „modernnek” lehetett minősíteni. Nyilvánvaló példa Johann Sebastian Bach *Gottes Zeit ist die allerbeste Zeit* (BWV 106) kezdetű, „*Actus Tragicus*” néven is emlegetett egyházi kantátája, melyet szerzője 1707–1708-ban, tehát huszonegy-huszonkét éves korában írt. „*Es klang so alt und war doch so neu*” – ahogyan Sachs éneklé a II. felvonásban. Magyar példára is lehetne gondolni. A görögül is verselő Ungvárnémeti Tóth László 1816-ban megjelent kötetét a maga korában klasszicizáló gyűjteményként tartották számon. Weöres Sándor óta eredetiségéért becsüljük.

Dahlhaus másik elméletinek nevezhető könyve, *A zenetörténet alapjai* (*Grundlagen der Musikgeschichte*, 1977) Hans-Georg Gadamer hermeneutikájának olyan alkalmazását nyújtja, amely példát mutathatna az irodalmárok számára: miként lehet hasznosítani egy társtudomány tanulságait, hogyan érvényesíthetők a hatás- és befogadástörténet szempontjai.

Nem felejtendő, hogy Dahlhaus korszakmonográfia megírására is vállalkozott. A ti-

zenkilencedik századi zenéről 1980-ban megjelent áttekintése éles elmével körvonalaz bonyolult történeti folyamatokat. *Klasszikus és romantikus zeneesztétika* (1988) című könyve különösen tanulságos lehet a társművészetek történései számára, hiszen a műfajrendszer átalakulását annak a folyamatnak a jegyében körvonalazza, amelynek során a szerepkör (funkció) helyére az öntörvényűség (autonómia) eszménye került.

Noha a magyar zenetudósok munkáinak egy része jól ismert külföldi folyóiratokban és könyvkiadóknál jelenik meg, e szakterület hazai megbecsültsége meglehetősen alacsony. Bartha Dénes nyolcvankét éves korában, három évvel a halála előtt lett az MTA levelező tagja, Dobszay Lászlót pedig nem szavazta meg az I. Osztály.

Talán nem nagy túlzás megjegyezni, hogy irodalomtudományunk elsősorban a belső piachoz igazodik. Tény, hogy a magam szakmájában nincs olyan irányadó nemzetközi folyóirat, mint a *Nature* vagy a *Language*. Tudtommal sem az amerikai *Yearbook of Comparative and General Literature*, sem a brit *Comparative Critical Studies* nem érhető el magyar könyvtárakban, és ha az *A Comparative History of Literatures in European Languages* vagy a *The Reception of British and Irish Authors in Europe* sorozatot ajánlom valamelyik doktori hallgató figyelmébe, azt a választ kapom: közgyűjteményeinkben legföljebb egy-két kötet található meg, pedig mindkét vállalkozás a magyar kultúrával is foglalkozik, sőt magyar munkatársakat is foglalkoztat.

Természetesen igaz, hogy az irodalomtudomány korántsem annyira nemzetközi, mint a zenetudomány. Kevés az átjárás az úgynevezett nyugati filológia és a magyar irodalomtörténet-írás között. Ritka az olyan kivétel, mint például Dávidházi Péter, aki Shake-

spere-ről éppúgy jelentetett meg könyvet, mint Arany Jánosról vagy Toldy Ferencről; Kovács Árpád, aki elsősorban Puskin, Gogol és Dosztojevszkij műveinek szakértője, de vállalkozott magyar költők verseinek értelmezésére is, vagy Kállay Géza, ki Shakespeare-nek és Wittgensteinnek éppúgy avatott olvasója, mint Kosztolányi Dezsőnek. Egykor úgy véltem, a magyar irodalom értése igényli, hogy valamely másik irodalomról is legyen szerves képünk. Nem pusztán azért távolodtam el ettől az ábrándtól, mert már nem tudom, mi is minősülhet szerves képnek, hanem azért, mert látom, mennyire más távlatot jelent az angol, a francia, a német, az orosz, a lengyel vagy a spanyol irodalom ismerete.

Petelei István elbeszéléseiről, de még Tandori Dezső költészetéről is nehéz értekezni idegen nyelvű folyóiratban. A magyarországi folyóiratoknak nincs rangsoruk. Okvetlenül nagyobb tudományos értéke van-e egy közleménynek, amely az *Irodalomtörténet*-ben és nem az *Alföld*-ben olvasható? Nem hiszem.

Tagadhatatlan, hogy az irodalomtudomány némely összetevője nem igényli egységes könyv megírását. A bírálat a múltban sem tette szükségessé monográfia létrehozását. Péterfy Jenő kiváló irodalmi és zenei bírálókat írt a kései tizenkilencedik században. Lehet, öntörvényűbb szellem volt a több száz lapos kötetet kiadó Beöthy Zsoltnál, noha könyve csak halála után jelent meg, amikor válogatásokat készítettek bírálataiból.

1984-ben kiadott, *Critique de la Critique* című könyvében Tzvetan Todorov számba vette az irodalomtudomány olyan huszadik századi teljesítményeit, amelyek döntően hatottak saját szemléletének kialakulására. Szinte kizárólag könyvekre hivatkozott. Az ő jegyzékét némileg módosítva és újabb munkákkal kiegészítve, úgy gondolom, hogy a

nemzetközi tudományra is figyelő magyar irodalmár nehezen teheti meg, hogy ne használtsa olyan munkák szempontjait, mint Propp: *A mese morfológiája* (1928), Bahtyin: *Dosztojevszkij poétikájának problémái* (1929), Richards: *Gyakorlati kritika* (1929), Ingarden: *Az irodalmi műalkotás* (1931), Northrop Frye: *A kritika anatómiája* (1957), Gadamer: *Igazság és módszer* (1960), Goodman: *Languages of Art* (1968), Jauß: *Literaturgeschichte als Provokation* (1970), Genette: *Figures III* (1972), Ricoeur: *Az élő metafora* (1975), Iser: *Der Akt des Lesens* (1976), Koselleck: *Elmúlt-jövő* (1979), Kittler: *Gramofon, film, írógép* (1986) vagy Luhmann: *Die Kunst der Gesellschaft* (1995) című könyve. E jegyzék természetesen változtatható. A lényeg az, hogy csupa megtervezett, végigkomponált könyvre vonatkozik. Hozzájuk képest lényegesen kevesebb az olyan nagy kisugárzású kötet, amely közelebb áll tanulmánygyűjteményhez, mint például az „új kritikus” Cleanth Brooks verselemzés-sorozata, a *The Well Wrought Urn* (1947), Tzvetan Todorov kissé megtévesztő című, jórészt előadásokat egymáshoz illesztő munkája, *A próza poétikája* (1971) vagy Jacques Derrida négy cikkből átalakított kötete, a *La dissemination* (1972). Tagadhatatlan, hogy eredetileg folyóiratban közölt eszmefuttatások is komoly jelentőségre tettek szert, de ezek száma lényegesen csekélyebb. Roland Barthes esszéistának tekintette magát, Paul de Man Yeats-ről készített doktori értekezését leszámítva nem írt könyvet. A magyar irodalomtudománynak korán elhunyt képviselője, Bonyhai Gábor csak egy inkább fizetnek, mint könyvnek tekinthető hosszabb értekezést írt Thomas Mann *A kiválasztott* című regényéről, munkásságának súlyát legalábbis részben rövidebb tanulmányai adják. Roman Jakobson leghíresebb munkája, Baudelaire *Les*

Chats című szonettjének Claude Lévi Strauss ötleteit hasznosító strukturalista elemzése, illetve Michael Riffaterre olvasóközpon-tú ellenértelmezése a *L'Homme*, illetve a *Yale French Studies* hasábjain jelent meg 1962-ben, majd négy évvel később.

A tudományos munkákra is erősen hat a piacképesség. Minden magyar irodalomtörténet közül Szerb Antalnak először 1934-ben megjelent munkája érte meg a legtöbb kiadást, részben írásmódja miatt, részint azért, mert célulvően előrehaladó folyamat hatását tudja kelteni. Talán kényes kérdés, de legalábbis érintem, hogy a piaci érték nem okvetlenül azonos a tudományos érdemmel. Ahogy regények, versek és drámák föl- és leértékelődhetnek, ugyanez vonatkozik tudományos munkákra. Thienemann Tivadar fő műve, az *Irodalomtörténeti alapfogalmak* eredetileg az általa szerkesztett *Mimerva* hasábjain jelent meg 1927 és 1930 között. Mai szemmel a huszadik század magyar irodalomtudományának egyik legmaradandóbb teljesítménye. Évtizedekkel ezelőtt ezt még csak kevesen láttuk így.

Hogyan vélekednek jelenleg a magyar irodalmárok a nagy összefoglaló munkákról? Így hangzanak egy 1977-ben született pályatársam által írt, 2014-ben folyóiratban megjelent tanulmány első mondatai: „Nem olyan idöket élünk, melyek kifejezetten kedveznének a monográfiák vagy egyáltalán bármilyen nagyobb lélegzetű tudományos munka megszületésének. Több száz oldalon feldolgozni egy-egy személyiség vagy korszak történetét sok-sok kutatómunkát és legalább viszonylagos nyugalmat igényel. Márpedig nem élünk nyugodt idöket” (Deczki, 2014, 314.). Hozzátenném, a piacon jelenlét azt igényli, hogy alkalmi kéréseknek tegyünk eleget, például évfordulós ülészakokon vegyünk

részt. Az irodalomtudományban olyan kézi-könyv is nehezen jöhet létre, mint a Pléh Csaba és Lukács Ágnes szerkesztette, három nemzedékhez tartozó huszonnégy szerző által tízévi erőfeszítéssel létrehozott *Pszicholingvisztika*, mert irodalmáraink éppoly megosztot-tak, mint a magyar értelmiség, és a politika más értékrend alapján, de ugyanolyan mértékben van hatással a tudományos munkára, ahogyan 1989 előtt igyekezett alakítani azt.

Durva egyszerűsítéssel, háromféle monográfia létezik az irodalomtudományban. Valamely szerzővel foglalkozó munka esetében két kérdés vethető fel: egyszerre tárgyalhatók-e a művek az életrajzzal, és egységnek tekint-hető-e az életmű. Papp Ferenc 1922–23-ban megjelent két kötete Kemény Zsigmondról az életrajzi monográfia pozitivistá hagyományát képviseli. Műértelmezései elavultak, de vonatkoztat olyan forrásokra, melyek azóta már sajnálatosan nem állnak rendelkezésre. Ellenpéldaként említhető Horváth János 1922-ben kiadott könyve, a *Petőfi Sándor*, melynek föltétlen érdeme, hogy maguknak a műveknek az értelmezésére vállalkozik. Az életrajz nem pótolja a műértelmezést, de nélkülözhetetlen. Épp ezért sajnálatos, hogy egy sor jelentős írónknak nem készült életrajza.

Egy rossz korban eltérő képzettségű és ízlésű irodalmárok is hasonlóan érvénytelen ítéleteket fogalmazhatnak meg. Szilágyi Zsófia 2014-ben megjelent, életrajzot sem mellő-ző könyve Móricz Zsigmondról kimutatja, hogy a Magyar Tudományos Akadémia franciás műveltségű – Borisz fedőnéven ál-lambiztonsági ügynökként is tevékenykedő – tagja, Nagy Péter 1953-ban, majd változta-tásokkal 1962-ben és 1975-ben kiadott köny-ve lényeges vonatkozásokban hasonlít a népi írók értékrendjét valló Czine Mihály 1979-ben megjelent munkájához.

1963-ban Sőtér István *Nemzet és haladás* című könyve lényegében félretette az 1849 és 1867 közötti magyar irodalomnak azt az értelmezését, amely 1948 és 1956 között irányadónak számított. Eötvös József, Arany János, Kemény Zsigmond és Madách Imre tevékenységének újraértékelése szöges ellentétben állt Lukács György és körének felfogásával. Hasonló korszakmonográfia sajnálatosan kevés akad. *A magyar sajtó története*, a Kosáry Domokos és Németh G. Béla szerkesztette, 1848 és 1867 közötti időszakot tárgyaló 1985-ben megjelent két kötet, a magyar kritika története a Németh G. Béla által a pozitívizmusról írt, 1981-ben kiadott munka óta lényegében ugyanúgy félbe maradt, mint a *Magyarország története*. Nehéz foglalkozni huszadik századi irodalommal, ha keveset tudunk e korszak sajtójáról. Nem sok történész mutat hajlandóságot az együttműködésre irodalmárokkal, mi irodalmárok pedig szinte egyáltalán nem olvassuk történész pályatársaink munkáit. Nem ugyanazt a nyelvet beszéljük. 2008-ban megjelent szakszerű történeti munkában olvasható, hogy *A Holnap* című, 1908-ban megjelent kiadvány „avantgárd irodalmi antológia” (Bihari, 2008, 27.), holott a tekintélyes nemzetközi szakirodalom egyöntetűen Filippo Tommaso Marinetti 1909-ben közreadott futurista kiáltványától számítja a szóban forgó mozgalom kezdetét, és nemcsak Dutka Ákos, Emőd Tamás vagy Miklós Jutka, de Ady ekkori verseinek sincs köze az *avant-garde*-hoz, Babits pedig kezdettől fogva elutasította azt. Természetesen kiváló történészeink közül bárki hasonló tévedéseket találhat a mi munkáinkban. Égetően szükséges volna a két világháború közötti időszak irodalmának összefoglaló értelmezésére, ám erre a közmegegyezés hiánya miatt nincs kilátás. Ezért nyílik mű-

kedvelőknek is lehetőség arra, hogy hatással legyenek a Nemzeti Alaptantervre.

Szerencsésebb a helyzet a műfajokkal foglalkozó monográfiák területén. Lukács György korai munkái közül *A regény elmélete* történelembölcséleti fejtegetés, az 1936–37-ben Moszkvában készült *A történelmi regény* viszont irodalomtörténeti szempontból elavult, amennyiben Sir Walter Scottot a műfaj létrehozójaként szerepelteti, nem számolva azzal, hogy a történelmi regény a XVII. századi Franciaországban alakult ki, s maga Scott is francia elődeinek munkáiból merített. Már az újabb nemzetközi szakirodalom figyelembe vételével készültek a legutóbbi évtizedben megjelent vállalkozások: Philippe Lejeune könyveinek ösztönzésére Dobos István munkája, *Az én színrevétele* (2005) a huszadik századi magyar önéletírás mérlegelését adja, Hansági Ágnes pedig a közegek (médiумok) távlatából, német szakirodalomra támaszkodva vizsgálja a magyar tárcaregény kialakulását 2014-ben kiadott monográfiájában.

Van-e szükség ilyen több száz lapos könyvekre? Megítélésem szerint a válasz csakis igen lehet. A jelenkorban természetesen számolni kell azzal, hogy némely munkát célszerűbb hálózati alakban létrehozni. Különösen érvényes lehet ez kritikai kiadások esetében. Kosztolányi Dezső műveinek kritikai kiadásából eddig nyolc kötet jelent meg. Valószínű, hogy e sorozat némely része nem kerül forgalomba nyomtatott alakban.

A számítógépek a folyóiratbeli tanulmányok írásmódját is megváltoztatták, sőt előidéztek a hálózati folyóiratok megjelenését, amelyek akár ki is szoríthatják nyomtatott változataikat. A hálózati kiadásnak több előnye is van. Az *Oxford English Dictionary* már nem jelenik meg papíron, így háromhavonta korszerűsíthetik. Hálózati formában sokkal

hitelesebb képet lehet adni szövegváltozatokról, mint nyomtatott könyv alakjában. A számítógép azt is lehetővé teszi, hogy a szöveg úgy jelenjék meg, mint hipertext – ezt a szakaszt az amerikai Ted Nelson vezette be 1963-ban. A vonalszerűséget a többközpontúság váltja fel, lehetőséget adva, hogy különböző szövegek, sőt akár különböző közegek (például: kép, hang) kapcsolódjanak egymáshoz. Folyamatban levő kritikai kiadások esetében így komoly tudományos eredményeket lehet elérni. Különösen olyan esetben, ahol sok a szövegváltozat vagy jelentős szerepet játszik a szövegközöttség (intertextualitás). Rabelais-tól, Shakespeare-től és Sterne-től Proust-ig, Joyce-ig, Kosztolányi-ig, Borges-ig, Arno Schmid-ig és Esterházy Péter-ig sok szerző műveire gondolhatunk.

Mi lehet a nyomtatott betű jövője? Nem tudok jósolni. Való igaz, hogy egyes észak-amerikai könyvtárak egy dollárért eladják,

illetve megsemmisítik az olyan kiadványokat, amelyeket régóta nem kölcsönöztek. Az ELTE egyik tanszéki könyvtárában is kiseleztek egy olyan könyvet, amelyet évtizedekkel ezelőtt olvastam. Egyszer több villanykönyv jelenik meg, és az új regények is megvásárolhatók „kindle e-book” alakjában. Ugyanez régebbi tudományos munkák esetében egyelőre sokkal kevésbé elterjedt. A papír sem örök életű, de hihetőleg hosszabb ideig marad fenn, mint a hálózati szöveg, azért is, mert az adathordozók változnak. Az irodalom létezési módja elválaszthatatlan az olyan megőrzéstől, amelyet föltehetően a nyomtatott könyv és a digitalizálás együtt tud biztosítani.

Kulcsszavak: *szellemi és természettudományok viszonya, irodalomtudomány és társtudományok, nemzeti irodalmak és világirodalom az egységesülő világban, a világháló hatása a tudományra*

IRODALOM

Bihari Péter (2008): *Lövészárkok a hátországban: Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországon*. Napvilág, Budapest

Deczki Sarolta (2014): Egy kiismerhetetlen életmű – Havasréti József. Szerb Antal. *Literatura*. II, 304–311.

